

NORDISK NUMISMATISK ÅRSSKRIFT 1949

NORDISK NUMISMATISK UNION

DE FØRSTE NORSKE SKILLINGSTALL PÅ DALEREN – MED EN OVERSIKT OVER GYLDENMYNTORDNINGENE

AV EINAR ERIKSEN

Grevefeidens veldige oppgjør mellom katolisisme og lutheranisme, mellom borger- og bondereisning på den ene side og konge- og adelsmakt på den annen, ga seg i dansk pengehistorie utslag som en inflasjon av så store dimensjoner at Christjern II's krigsinflasjon blir stilt fullstendig i skyggen. Den alminnelig sirkulerende danske gangmynts verdi sank til gjennomsnittlig en tredjedel. Selv etter at feiden (1534–1536) er slutt, preges hele sirkulasjonen og til slutt også statens skattemessige verdiansettelse av det verdifall som pengene hadde fått. Først gjennom recessen i København 1540, og de på denne bygde myntordninger 1541 og 1544 blir pengevesenet sanert og stabilisert. Og som et uttrykk for at en ny tid er begynt for pengevesenet, blir den tidligere hovedmynt sølvgylden, regnet til 40 skilling, avløst av daleren på 48 skilling.

Både i historieskrivningen og den pengehistoriske forskning har en, til nå, gått ut fra at det både i Danmark og Norge fra midten av 1540 åra og opp til Sjuårskrigen (1563–1570) nye inflasjon ble regnet 48 skilling på daleren.

Slik regner Sverre Steen i »Det Norske Folks Liv og Historie gjennom Tidene (IV, s. 209): »I den siste mannsalder før syvårskrigen gikk det 3 mark på en daler; en mark var 16 skilling. Den cirkulerende mynt var mark, skilling og mindre mynt, mens daleren var en regneenhet. Under syvårskrigen ble mynten meget dårligere, slik at det til slutt gikk omtrent 4 mark på to lodd sølv(= 1 dlr.)«

Slik regner også den danske mynthistoriker Georg Galster i »Danmarks Mønter« (Nordisk Kultur XXIX, s. 187 fg.): »Medens Kongen (Frederik II) saaledes ikke vilde bekoste Udmøntningen af Dalere, der i Almindelighed daarligt kunde svare Regning, kunde han næppe have noget imod at give private, der i Henhold til særlige Aftaler skulde bruge Dalere, Tilladelse til at slaa denne Mønt paa egen Bekostning. Saaledes er Dalerne eller Tremarkerne med Aarstallene 1560 og 1563, der i Præget slutter sig nøje til Markerne, blevet til«. (1 mark er til 1602 alltid 16 skilling. E.E.).

»Det viste sig da ogsaa, at der, alle Kongebud til Trods, svaredes Opgæld saaledes, at Daleren ved Krigens (Syvårskrigen) Afslutning betaltes med 4 Mark (i Stedet for med 3)«.

En skal i denne artikkel trekke fram noen norske kjeldesteder som gjør det sannsynlig at det på Vestlandet og i Trøndelag i 1550 åra og kanskje noe før har været regnet 54 skilling på daleren. En skal også prøve å oppstille en forklaring på dette forhold.

En slik påvisning må sjølsagt felles inn i en oversikt over de viktigste kjennsgjerninger i dette tidsroms pengehistoriske utvikling. (Hvor ikke annet er nevnt, er de gjengitte fakta hentet fra det nevnte bind av Nordisk Kultur – Galsters siterte avhandling og Hans Holst: Norges Mynter til Slutten av 16. Århundre.) I en slik oversikt blir det nødvendig å behandle de to første kjente myntordninger noe mer utførlig, nemlig for å få en *nøyaktig datering av annen kjente myntordning*.

Den eldste danske myntordning vi kjenner, er fra 1. august 1513, den er ikke bevaret i ordlyd, men i utførlig referat. Kongen, Christjern II hadde på grunn av de mange klager over pengevesenets tilstand i sin handfestning av 22. juli oppstilt hovedprinsippet for et nytt, sunt pengevesen: »Hva som myntes etter denne dag i Danmark og Norge, skal myntes således at to mark gjør fyllest for en rhinsk gylden«. I selve myntordningen heter det, at »16 skilling i mynt skulle være gode for $1\frac{1}{2}$ rhinsk gylden i gull«. Pengevesenets grunnlag skulle altså, i teorien, være gull. Den gylden det tales om, er rhinfyrstenes gullgylden. Den hadde en finvekt av 2,527 gr. gull. Regnet etter norske 1913 kroners gullverdi var den verd 6,27 kr. (2,527:0,403) – og etter kronens faktiske verdi mot dollar august 1939 var verdien 12,51 kr. (2,527:0202).

Seinere kommer en ny og fullstendigere myntordning, gitt med det danske rikståds samtykke, »Rigens innbyggere til gavn, bestand og forbedring«. Også her er den rhinske gylden hovedmynten; men den gjøres litt dårligere enn rhinfyrstenes gylden, med finvekten 2,35 gr.

Men i virkeligheten slo Christiern II. aldri gullgylden. Begge de nevnte myntordningene forutsetter nemlig, at den sirkulerende mynts, *gangmyntens*, hovedmasse skal være sølvmynt. Og da blir det forhold, som ordningene setter mellom gullets og sølvets verdi av avgjørende betydning. Hvis det forholdstall som velges, ikke stemmer med det, som til en hver tid faktisk er i alminnelig bruk i utlandet, vil nemlig alle de skadevirkninger oppstå, som er så almindelig kjent i *bimetallismens* historie.

Forholdstallet vil si det antall kg sølv, som med sin verdi motsvarer verdien av 1 kg myntgull.

Europa regnet i første halvt av 16. århundre med disse forholdstall:

1501–1520.....	10,75
1521–1540.....	11,25
1541–1560.....	11,30 ¹

¹ Karl Helfferich: Das Geld (Leipzig 1923) s. 108. Helfferichs tabell er nyttet av professor Jon Skeie i: Papirpenger og Opgjør av Papirpengegjæld (Frederikshald 1927) s. 99. Galster bruker også denne tabell.

Myntordningen av 1513 regnet med en skilling av finvekt 0,75 gr. sølv, og det skulle gå 32 sk. på en rhinsk gullgylden. Forholdstallet ble da ikke mer enn 9,5 ((0,75·32:2,527). Den andre myntordningen regner med en *sølv*gylden (altså gullgyldenens ekvivalent i sølv), på 23,68 gr. sølv, – og forholdstallet blir 10 (23,68:2,35).

Men da utlandet på denne tid nærmest regner at 11 kg sølv er lik 1 kg gull, blir i Danmark sølvet overvurdert med omtrent $\frac{1}{11}$. Hvis gullgylden da virkelig var blitt slått, slik som myntordningene forutsatte, ville innen- og utenlandske spekulanter, og da særlig gullsmeder, med det overvurderte sølv ha kjøpt opp de sirkulerende gullmynter, som da raskt ville forsvunnet fra omløpet.

Kong Christjerns to første, faktisk kjente, myntordninger bygger altså i teorien på gullstandard, mens *praksis* er sølvstandard.

Om de enkelte nominalers forhold til hverandre bestemmes det i 1513: »2 danske mark penge af forskrevne mønt – 16 skilling i hver mark og 3 hvide i hver skilling – skal gjøre fyllest for 1 rhinsk gld. i gull«. I annen myntordning forandres dette forhold slik at 24 skilling eller 1,5 mark skulle ekvivalere 1 gullgylden (2,35 gr) eller 1 sølvgylden (23,68 gr). Forandringen skjedde åpenbart for å skape samsvar mellom dansk og lybsk myntsystem. Den lybske regning var på denne tid 1 gyl-den = 1,5 mark = 24 skilling². Den nye skillingen skulle ha en regulativmessig finvekt på 0,98 gr.

Når det gjelder disse to myntordninger + en mulig tredje, reiser det seg noen spørsmål. Vi skal først sitere, hva Holst og Galster sier om ordningene.

Holst: »Fra kong Hans har vi ingen myntordning og heller ingen forordning om vekten på edle metaller. Derimot har vi flere bestemmelser av interesse i Christiern II's norske myntordning av 3. august 1514 (utførlig gjengivelse av dette dokument s. 4). Detaljer angående myntfoten må søkes i kongens håndfestning av 22. juli 1514, og hans reskripter til myntmesteren i Malmø, Dines Blicher, i 1513 og 1514. Disse hører inn under dansk mynthistorie; men da det kongebrev Dines fikk sommeren 1514, en tid også gav regel for utmyntningen i Norge, vil det være på sin plass å hitsette en tabell over de nominaler, der svarer til de norske mynter, som pregedes av kongen og erkebisen, og disse mynters forhold til den kølnske mark m.v.« (s. 128 fg.).

Galster: »Der foreligger ingen Aktstykker om, hvad der er utmøntet efter Ordningen af 1513, og af bevarede Mønter kendes kun Hvide med Aarstal 1513. Foretagne Prøver viser, at disse holder 230–250 Tusinddele, hvad der kan passere, naar man blot ikke vil opstille Nutidens Krav om Nøjagtighed overfor de middelalderlige Udmøntninger. De bevarede Exemplarer vejer kun 0,59–0,82 g. (regulativvekt 1,04 g) og viser saaledes, at Mester Dines eller hans Møntherre næppe kan have haft rene Hænder.

² C. I. Schive: Norges Mynter i Middelalderen (Chria. 1865) s. 138.

Allerede i Sommeren 1514 utstedte Kongen en ny og fuldstændigere Møntordning »efter menige Danmarks Riges Raad og Samtykke ... menige Rigens Indbyggere til Gavn, Bestand og Forbedring«. Møntordningen er ikke dateret, men synes at være samtidig med den norske Møntordning af 3. August 1514. ... I August 1515 synes der iøvrigt at være kommet en ny Møntordning, »Skikkelse paa en ny Mønt, som vor Møntmester i Malmø herefter mønte skal«. Den nærmere Ordlyd kendes dog ikke, men Hviden blev nedsat endnu engang: « 6 danske Hvide af den gamle Mønt skal gaa paa en Skilling». Det blev forbudt at indføre ringholdigt Sølv og at udføre den danske Mønt, det være sig den gamle eller nye. – Skillingerne af 1515 og følgende Aargange (1516, 1517 og uden Aarstal) bærer i Modsætning til Skillingen af 1514 Betegnelsen »Moneta nova«, »ny Mønt« (s. 167–169).

For det første fester en seg her ved den forøvrig uvesentlige detalj, at Holst setter håndfestningens år til 1514. Dette har vel sin forklaring i at han bygger på Schives nevnte monumentale verk, som i teksten (s. 137 og 154) har samme årstall. I en fotnote (7 s. 137) angir Schive sin kilde: Samlinger til Det Norske Folks Sprog og Historie. Her fins imidlertid både i innholdsfortegnelse og tekst (s. 863) håndfestningen datert til det riktige år 1513.

Men for det annet er det neppe i overensstemmelse med vanlig terminologi på dette felt å betegne Christiern II's retterbot av 3. august 1514 som en myntordning. I »Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier« (inntatt i Paus's Samling af gamle norske Love III, 281 fg.) er dette dokumentets tittel: Om Mynten og Vægten. Kongen kunngjør her at han er kommet overens med det norske og danske riksråd, som var forsamlet til hans kroning i Oslo, »at vor Mynt skal være ens god uti vort rike Norge og Danmark, og der skal Dansk Mynt være gjengs og gjæv uti Norge, og Norsk Mynt skulle være gjengs og gjæv i Danmark«. Sølv- og gullvekt skal være »ens svær« i begge riker, og sølv og gull skal fra nå av veies med kølnsk vekt³. Et lod sølv skal i Norge gå for 3 kuhuder, som det har gjort »hittildags«. Intet sølv skal forarbeides eller selges som holder mindre enn 15 lodd fint, 1 quintin »til remedie«, men heller mer. (Loddet deltes i 4 quintin à 4 ort. Finere enn 1/2 ort (0,4 gr) ble det ikke veid i 16. årh.). Den teoretiske gullstandard kommer fram i bestemmelsen om forbud mot å innføre eller selge »vore Undersatter i Norge og Danmark andet Guld end det, som godt er af Vægt og Værd, og som Fyldest gaaer og gives i Tydskland«. Til slutt heter det, at lagmenn og landsdommere skal innskrive denne *retterbot* i lovbookene.

Når både Holst og Galster betegner dette aktstykke som myntordning, kan, som

³ Den kølnske mark, lik 16 lodd, ble i Berlin 1821 normert til 233,855 gr. Galster bestemmer dens vekt i Danmark i beg. av 16. årh. til ca. 230 gr. I »Mål, Vekt og Verderekning i Noreg i Mil-lomalderen og ei Tid etter« setter Asgaut Steinnes den norske mark på samme tid til 214,32 gr. (Nordisk Kultur XXX, 90–92).

vi skal se, misforståelser oppstå. Ved begrepet myntordning bør en vel i alminnelighet bare forstå de mer eller mindre detaljerte myntslagningsdirektiver for alle eller et vesentlig antall nominaler, bestemmelser som definerer hver enkelt nominal verdimesseige forhold til den vektenhet av pengevaren, som ligger til grunn for myntsystemet, f.eks. den kølnske mark.

I denne forstand er brevet av 3. august 1514 ingen myntordning. Derimot er reskriptet til Dines Blicher av 1. august 1513, hvor den rhinske gylden settes til 32 skilling, og det seinere reskriptet uten årstall til samme myntmester (her settes 1 rh. gld. til 24 skilling) utvilsomt virkelige myntordninger.

Når Galster fremkaster teorien om enda en tredje myntordning, så må en først stille seg dette spørsmålet angående myntens betegnelse, *Moneta nova*. Den første forandring av mynten kom jo ved det udaterte reskript. Er det da ikke rimelig å anta, at betegnelsen *Moneta nova* refererer seg til det som først var ny mynt under Christjern II. – nemlig mynt slått etter systemet 1 rh. gld. = 24 skilling. Skulle det, bare med et års mellomrom være kommet en tredje slags mynt, hvilken betegnelse skulle så denne logisk ha fått: »*Moneta tertia*« – eller noe slikt? Og selv om tiden er primitiv, både når det gjelder pengevesen og penge teori, faller det vel noe drøyt å tro, at en virkelig har hatt 3 myntordninger i løpet av bare 2 år.

Når tanken om en tredje myntordning kan bli satt fram, så har en vel oversett en ganske bestemt svakhet ved de to nevnte myntreskripter til Dines Blicher, nemlig at reskripterne i og for seg ikke tar stilling til den store masse av hvider, som var i omløp fra kong Hans's tid, og som hadde lavere verdi enn de hvider, reskriptene forutsatte.

Schive nevner (s. 139) både konge- og erkebisp skillinger, (Erik Valkendorfs) norske skilling, som han mener er slått etter normen 1 rh. gld. = 24 sk. – og som han hevder, skulle gå for 4 av kong Hans's hvider, mens det udaterte reskript har 3 hvider på skillingen. Av P. F. Suhm's Nye Samlinger til den danske Historie (II, 2. hefte, s. 149) ser en, at Dines Blicher fjerde søndag etter påske [6. mai] i 1515 har levert til kongen 900 rh. gld. i skillinger av den nye mynt, hver skilling regnet for 5 hvid. Samme sted finner en også, tirsdag etter 2. juli [3. juli], en annen kvittering på 600 rh. gld. i skillinger på 5 hvid (tallet 5 er her skrevet med bokstaver).

Den 24. august 1515 kom det så en forordning, som vel er den samme, som Galster bygger teorien om en tredje myntordning på. Foruten de bestemmelser, Galster gjengir, bl.a. at 6 danske hvid av den gamle mynt skal gå på en skilling, må en her merke seg, at denne forordning setter 1 rh. gld. = 24 skilling⁴.

⁴ Københavnske Selskabs Skrifter, 8. del, s. 6. Avhandl. av Luxdorph, Schive, s. 137, note 10. En trykt gjengivelse av Christiern II's registrant begynner i Samlinger til den Danske og Norske Historie II, første hefte, 103 fg. Trykningen er fortsatt i Suhms Nye Samlinger. Jfr. også Norsk Numismatisk Forenings Småskrifter nr. 3 (1928).

Det er altså først i august 1515, at den kongelige ordre blir gitt som garanterer et stabilt forhold mellom alle nominaler. En må anta, at kong Hans's hvider hadde gjennomsnittlig 50 pct. av de hviders verdi, som det udaterte reskript fikserer. Av disse siste skulle det gå 3 på skillingen, og hvis ikke kong Hans's hvider var blitt nedsatt (deres tall på den nye skilling økt), så ville *Greshams lov* straks ha gjort seg gjeldende. Denne lov sier som kjent, at hvis det i et land sirkulerer mynter med samme nominelle verdi, men forskjellig metallinnhold, så vil de mest verdifulle mynter etter hvert forsvinne fra omløpet. I dette tilfelle ville kong Hans's hvider, om de ikke var blitt nedsatt, blitt brukt til å kjøpe opp de nye gode skilling og annen fullverdig mynt. Den nye gode mynt ville da raskt forsvunnet fra omløpet, og hele den tilsiktede sanering av pengevesenet ville blitt en illusjon.

Etter dette blir det berettiget å hevde, at teorien om en tredje myntordning må bortfalle, – og at »Moneta nova« må bety mynt etter det udaterte reskript.

Med dette stemmer da også Schives angivelse (s. 139) hvor han av bevarte, norske mynter nevner skillinger (trehvider) med betegnelsen Moneta nova. Han hevder, at disse er slått etter bestemmelsene i det udaterte reskript.

Galster nevner (s. 168 fg.), at bevarte skillinger med årstall 1514 ikke er Moneta nova, men han antar allikevel, at de er slått etter det udaterte reskript, bare sterkt undervektige, – differansen er ca. 0,4 gr på råvekten. Kanskje er det rimeligere å anta, at disse mynter er slått etter bestemmelsene i 1513, og råvektsdifferansen blir da ca. 0,2 gr. Schive nevner (153 fg.) en Valkendorfskilling antagelig fra 1516 eller 1517, som han antar er slått etter bestemmelsene fra 1513. Videre nevner han (s. 141) *danske* skillinger fra 1514, 1515 og uten årstall. Noen av disse synes etter Schives mening å ha lödighet etter det udaterte reskript, »flere ikke, enkelte meget slette«.

Når Galster og Holst setter det udaterte reskripts ordning (1 rh. gld. = 24 skilling) til 1514, så bygger de på forgjengerne Luxdorph og Schive. Da er det verd å merke seg, at Schive slett ikke har vært fremmed for den tanke, at Christjern II's annen myntordning kan være kommet seinere enn dette år. Schive sier (137): »Noget senere maaskee dog i samme Aar (1514), men ialfald udateret, sees et andet rescript utstedt til hiin Dines Blicher«.

Det synes som om det har været brevet om mynten og vekten av 1514, som har været avgjørende for Galster og Holst, når de tidfester kong Christjerns annen myntordning til samme år.

Som før nevnt er dette brevet vel ingen egentlig myntordning, og når en resonnerer over dokumentenes innhold og rekkefølge, faller det rimeligst å sette det udaterte reskripts ordning til 1515.

I reskriptet for første myntordning av 1. august 1513 betegner kongen seg som »konge til Danmarks og Norges rike«. (Suhm, op. cit. 123 fg.) – Av brevet om

mynten og vekten, utstedt i forbindelse med kroningen i Oslo, går det fram, at begge lands riksråd står bak bestemmelsene. Hvis kongen den gang, altså 3. august 1514, allerede hadde bestemt seg for ny myntordning, som også skulle gjelde i Norge, så skulle det vel egentlig ikke vært noe i veien for å kunngjøre denne nye ordning i selve brevet. Når dette ikke skjer, og kongen i stedet nøyer seg med alminnelige bestemmelser om, at mynten skal være like god i begge riker, så ligger det nær å slutte, at planene om en ny myntordning på dette tidspunkt, enten ikke eksisterer, eller ikke er ferdige, – og at nettopp dette er grunnen til at bestemmelsene får en slik alminnelig form. – I det udaterte reskript (Suhm, op. cit. 141 fg.), hvor altså bestemmelsene for annen myntordning fins, heter det uttrykkelig, at denne ordning er gitt med *det danske riksråds* samtykke, og at kongen har bestemt seg til å la mynte »her i riket« (d.v.s. Danmark). Det avsluttende arbeid med denne myntordning, altså nedsettingen av de gamle hviders verdi til 6 på en ny skilling, er først datert 24 august 1515. Etter denne dato kunne det så, i fullt betryggende former, slås ny mynt (24 skill. = 1 rh. gld.), – i Danmark etter selve reskriptets bestemmelser, i Norge på grunnlag av de alminnelige bestemmelser i brevet om mynten og vekten.

Det bevarte norske myntmateriale støtter denne oppfatning, i det ingen av de mynter, Schive nevner som slått etter annen myntordning, er datert så tidlig som 1514.

Om lengden av den tid, da det ble slått mynt etter skjemaet 1 rh. gld. = 24 sk. sier Schive (s. 138), at disse regler for utmyntingen gjaldt i ganske kort tid, men også i Norge. Den nye skilling, som økte skillingsverdien av 1513 med en tredjedel, var nok for god til å kunne holde under den pengeforringelse som setter inn i i forbindelse med kong Christjerns krigsforberedelser og krig mot Sverige.

Noen oppgifter vi har fra Vincents Lunges første tid i Norge peker i virkeligheten i retning av, at den regning, som i praksis har holdt seg i Norge, – i hvert fall i det vest- og nordenfjelske, er *regningen fra 1513* (1 rh. gld. = 2 mark = 32 sk.). Vi kan konstatere, at det ble regnet slik så seint som i midten av 1520 åra, når det gjaldt *gode, fullverdige* penger.

Noe av det første, kong Fredrik gjør i Norge etter Christjern II's flukt, er sjøl-sagt å be om skatt, og korrespondansen omkring den landehjelp, han får bevilget, er av betydelig pengehistorisk interesse. Den 3. sept. 1524 kunngjør riksrådet Bergensherredagens skattebeslutning: De har oppsagt kong Christjern lydighet og valt Fredrik I – og pålagt til hans beste en alminnelig skatt »av vår ytterste formue« og særdeles av hver fire menn i Finnmark (det bevarte brev er rettet til denne landsdel, E.E.) 5 våger rotskjær. Av en note til brevet fremgår, at den opprinnelige tekst var: »5 våger rotskjær, som er 5 mark i gode penger eller 5 lodd sølv av hver 4 menn«. Av denne note og andre oppgifter går det da fram, at skat-

ten er pålagt etter pengeverdien av 1513. Når 16 gode skilling skulle være et lodd, blir jo 32 slike skilling lik den rhinske gylden i sølv, som er på 2 lodd. (Gylden er forløperen for den seinere daler på 2 lodd⁵).

Men nå hadde jo pengeforringelsen vart i over et årti. Og allerede 17. desember stikker hoven fram i et brev, herr Vincents sender erkebisen Olav Engelbriktsson om skatten. Han ber, at erkebisen vil ha den umake å oppkreve skatten i sølv og fisk »og intet annet«. Og 28. februar 1525 uttrykker herr Vincents seg slik overfor herr Olav: »Verdiges Eders Nåde også å vite at vår kjæreste nådige herre kong Fredrik ville helst ha sølv i den skatt . . . saken er den, at han Nåde helst ville ha sølv, fordi at dansk eller norsk mynt kan ikke brukes der som hans Nåde vil ha dem.« – Den 15. april 1526 omtaler Vincents Lunge overfor erkebisen selve pengeverdbestemmelsen i denne skatt i ordelag, som ikke bare er sølv, men nesten gull verd. Han nevner påny kongens ønske om at herr Vincents skulle »fly hans Nåde mesteparten sølv i skatten.« Og derfor har almuen klaget, etter herr Vincents mening, urettferdig. Da han kom fra Danmark (1523), sier herr Vincents, gjaldt brutt sølv 26 og 24 skilling. I brevene stod det, at hver fire menn skulle gi 5 lodd sølv eller 5 mark, udi »hvilket regnskap vi oss forsoe (forregnet). Dermed solte bøndene deres sølv (til) gullsmedene og ga meg for (1) lodd sølv en mark, og intet sølv kunne fogdene bekomme. Derfor la jeg på (påla jeg) hver fire menn skulle gi 5 lodd sølv eller 24 skilling for loddet. Dermed fikk jeg skatten mesteparten i sølv; dog etter våre brevs lydelse (som) mange høre og ikke rett fremføre for Eders Nåde«⁶.

Det, som lar seg si om denne ytterst interessante korrespondanse, lar seg oppsummere i disse punkter:

1) Den kurserende gangmynts *realverdi*, dens sølvpris, er siden 1513 sunket med ca. 50 pct. *Myntprisen* på vektenheten av pengevaren, søvloddet, er ikke lenger 16, men 24 skilling.

2) Vi har her en illustrasjon til Greshams lov⁷.

Hvis gode, fullverdige skilling fra 1513 fantes, skulle nok skattebetalerne pent la være å betale dem i skatt! De kunne med fordel hamstres. Omløpet blir preget av den verdiforringede mynt med samme nominalverdi (pålydende) som den fullgode. Befolkningen reagerer mot den kongelige verdiforringelse av pengene ved å betale skattene i verdiforringet mynt, ikke i rede sølv. Dette ble gjort ved gullsmedenes hjelp. Disse har sjølsagt hatt sin fortjeneste av at de hjalp skattebetalerne med å tjene.

⁵ D(iplomatarium) N(orvegicum) VII, s. 599.

⁶ S. st. s. 590, 612, 622, 668.

⁷ Loven ble først oppstilt 1558 i en avhandling om pengespørgsmål skrevet av Sir Thomas Gresham, kongelig kjøpmann og grunnleggeren av London børs.

3) Korrespondansen viser, at under rent metallpengesystem er *gullsmedene kontrollører* av og *profitorer* på tidens kongelige verdiforringelse.

4) Det foreligger en teoretisk mulighet for at det kan ha utviklet seg *to prismivåer* – ett i »gode« og ett i »dårlige« penger. For dette tidsroms vedkommende har vi ikke materiale nok til å svare på spørsmålet. Virkelig fullverdig gangmynt, skilling og hvid, ble sannsynligvis ikke slått i særlig stor mengde og ikke særlig lenge. At verdiforringelsen begynte tidlig, tyder det »beskjermelsesbrev« på, som Dines Blicher fikk av kongen ved sin fratreden april 1518. Det sies her, »at ingen skal være hans dommer udi de saker, som bør for ingen herre å forhandles uten Hans Nåde selv«.

Men vi ser i hvert fall av det siterte, at *når det gjelder skatter*, opererer staten og dens representanter med en slags indeks, hvis grunnlag er sølvprisens stigning.

5) Kongens styresmenn ble som følge av pengenes *fortsatte* verdifall ofte nødt til å oppkreve høyere skatter i den virkelig kurserende mynt, enn det skattebrevene lød på. Vincents Luges økning av loddprisen med 50 pct. er *bare ett* eksempel på dette.

Dette moment må tas med, når en vil gi en *rettferdig* historisk vurdering av de danske fogders og lensherrers skatteoppkrevervirksomhet i Norge.

At en landehjelp så seint som i september 1524 pålegges etter pengeverdien av 1513 er ikke helt lett å forstå. For regnskapene for Bergen kongsgård og regnskapet over kong Christjernes 10 pct. skatt i Bergenhus viser, at det i hvert fall fra 1518, sannsynligvis før, og helt opp til 1522 har været regnet 2,5 mark (40 skill.) på gylden. Både utgifts- og inntektsregnskaper har samme verdiansettelse⁸.

Når det allikevel gripes tilbake så langt som til 1513, så er kanskje forklaringen den, at herredagen har ment som så: Nå er det slutt med krig og ufred siden den urolige og voldsomme kong Christjern er flyktet fra landet. Nå vil alt komme i det gjenge, som det var under kong Hans. – Schive mener (137) at regningen 1 rh. gld. lik 32 skilling må ha stemt med kong Hans's gangbare penger. Og da pengevesenet stabiliseres i 1540 åra med grunnlag i den københavnske recess griper en også tilbake til »gamle danske hvide« (her under må en vesentlig forstå kong Hans's hvider), som grunnlag for saneringen og reduksjonen av grevefeidens inflasjonsmynt. Det må her nevnes, at kong Hans er den første, som slår *gullmynt*, nobler og gylden, og Galster hevder (164 fg.), at kongens leietropper i toget mot Sverige 1497 har været betalt med gylden av finvekt 2,4 eller 2,3 gr gull, altså bare litt mindre enn rhinfyrstenes.

⁸ N(orske) R(egnskaber) og J(ordebøger) fra det 16. årh. udg. ved H. J. Huitfeldt-Kaas. I, 79, 81, 139, 336, 393, 555, 597, 690. II, 564. III, 125, 224.

Men det sannsynligste er vel simpelt hen å anta, at vi her har et eksempel på det forhold, som Asgaut Steinnes i sine arbeider over norsk skatteskipnad har påvist, – nemlig at skattesatsene holder seg med stor seighet, til tross for forandringene i pengeverdi og priser.

I 1524 kommer kong Frederiks myntordning, og den bekrefter da pengenes tidligere verdifall ved å fastslå regningen $2,5 \text{ mark} = 40 \text{ sk.} = 1 \text{ rh. gld.}$ Dette gir da en loddpris på 20 skilling.

Men endog før den *nye myntordning*, som altså bare bekrefter *gammelt verdifall*, er gitt, kan vi konstatere *nytt verdifall*, som i sin tur legger grunnlaget for *neste myntordning*, nemlig den som kommer i 1540 åra.

Som vi nettopp har sett, setter Vincents Lunge i 1526 en loddpris på 24 skilling, og han sier, at denne pris faktisk eksisterte allerede i 1523. Skjønt det ikke er helt klart om hans loddpriser, 24 og 26 skilling, refererer seg til Danmark eller Norge, eller begge land, så er det sannsynlig, at han mener begge. Prisen 26 skill. kan være for kølnsk lodd ca. 230 gr, og prisen 24 skill. for norsk lodd ca. 214 gr. Proporsjonen $214:230 = 24:26$ gir ved utregning omtrent samme kvotient 0,93 og 0,92.

Enda tryggere på at 24 har vært det faktiske skillingstall på en halv gylden i disse år, blir en, når en leser et lite utrykt dokument i Det Norske Riksarkiv, som riksarkivaren, dr. Steinnes, elskverdiggst har gjort oppmerksom på. Dokumentet er et notat med oppgifter om kontrollveining av sølv og noen pengesummer i forskjellig slags mynt. Notatet har ikke noe årstall, men jevnfører en innholdet med flere trykte kjeldesteder i D.N. og N.R.J. er det uimotsigelig på det rene, at det er den før nevnte landehjelp, det dreier seg om, (Notatet – Norske Samlinger IV, avd. fasc. 8, nr. 3 – jfr. D.N. IX, s. 513, VIII, s. 536 N.R.J. IV, s. 17–19 og 23–25). Årstallet er 1525. I notatet heter det uttrykkelig: »Summarum det vår kjære nådige herre fenget haver regnendes hver gylden 3 mark, hvert lodd sølv 20 skilling«.

En stusser ved denne sølvpris. Etter regningen $1 \text{ gylden} = 3 \text{ mark} = 48 \text{ skill.}$ burde jo prisen på et lodd $= \frac{1}{2} \text{ gylden}$ vært 24 skill. Her kommer en imidlertid inn på spørsmålet om vurdering av sølvprisen på denne tid. En utførlig dokumentarisk behandling av dette problem ville helt sprengte denne lille avhandlings ramme. En skal her bare nevne, at i årene omkr. 1520 ble det iflg. N.R.J. regnet fra 16 og opp til 24 skill. for loddet. Men det kommer an på hva slags sølv det dreier seg om, det kommer an på, om det er inn- eller utbetaling, det kommer an på, om det er arbeidsfolk eller gullsmeder, en står i forbindelse med. Ved kjøp og salg til gullsmeder var prisen 20 skill. pr. lodd, men en finner ofte i det en kanskje kunne kalle »det frie marked« priser opp til 24 skill.

Den prisen, Vincents Lunge setter ved den første landehjelp han innkrevde

1525, blir så grunnlaget for neste skatt, gjengerden i 1528. I Finnmark skulle den ytes i fisk, Bergenhus var unntatt, og ellers i landet blir gjengerden, som egentlig var en matskatt, pålagt som en pengeskatt, – 1 lodd sølv eller 24 skill. pr. mann. Denne prisen betinger sjølsagt en gyldenpris på 48, altså det skillingstall, som settes på daleren ved saneringen i 1540 åra⁹.

I Danmark kan en også ettervise samme motsetning mellom offisiell myntordning og faktisk regning. Myntmesteren under Grevefeiden var Reynold Junge (hans regnskaper er utgitt ved Georg Galster). Helt til 1540 regner Junge 2,5 mark på gylden. Men allerede fra 1529 ser vi av en kvittering, Tyge Krabbe gir Henrik Krummedike, at det i praksis regnes 3 mark på gylden. Og i Antonius Wulfferdes' regnskap over hoffholdet settes samme år daleren til 3 mark. Helt tilsvarende har Mogens Gyldenstjernes Akershusregnskap 1531–1533 tre mark, eller 48 skill. på både gylden og daler. Eske Bille regner 1531, og erkebisp Olav 1532 på samme måte. Det dreier seg om prisen på noen klokke og avgiften for Trøndelag og Guldal¹⁰.

Når en, i lys av både det historiske kjeldemateriale og det bevarte myntmateriale, vurderer de første, kjente myntordninger, *gyldenordningene*, samlet, – så må en være enig med Schive i at ordning nr. 2 (1 rh. gld. = 24 sk.) neppe har hatt særlig stor varighet eller betydning. Det blir ordningene av 1513 og 1524 som må betraktes som representative. Og selv disse spilte ikke den rolle, de egentlig skulle spille, nemlig å være noenlunde varige regulatorer for pengenes framtidige verdiskjebne. De har vesentlig gjort tjeneste som barometer, et stadig *fallende* barometer for verdifall som *allerede* hadde funnet sted før ordningene så dagens lys. Myntordningenes relative betydningsløshet, når det gjelder å finne fram til pengenes *realkurs*, er da på sin side en illustrasjon til tidens karakter av utpreget krigs- og borgerkrigsepoke.

Det neste kvartsekel derimot, tiden fra Grevefeidens slutt til Sjuårskrigens utbrudd 1563, er jo en relativt rolig periode. Vi får sanering og stabilisering i 1540 åra, og *daleren* holder sitt inntog som grunnlag for myntvesenet.

Etter at det i 1536 er gjort et utilstrekkelig, og i 1537 et mislykket forsøk på sanering, kommer endelig i 1540 den københavnske recess, som legger grunnlaget for den nye tid på pengevesenets område. Recessens reduksjonsbestemmelser medfører, at en del av Frederik I's mynt settes ned til omtrent halvparten, og all Grevefeidens mynt til $\frac{1}{3}$. Etter at denne reduksjon er angitt lyder recessens hovedbestemmelse: »... hvilket alt skal forstås og regnes etter gamle danske hviders verd, og skal en rhinsk gylden eller en joachimsdaler heretter (ikke dyrere veksles, brukes, utgis eller inntas uti kjøp, salg eller betaling, eller uti noen handel,

⁹ D. N. VII, s. 694 ff.

¹⁰ N. R. J. IV, 313, 431. D. N. VIII, 668. IX, 657. XII, 631. Scharling: Pengenes synkende Værdi, s. 16.

enn for III mark dansk, og skal en mark dansk heretter) som tilforn, regnes for XVI skilling dansk etter det verd, som mynten nå forsatt er, og ikke kalles liten mark eller stor mark, som hertil skedd er.¹¹

I Galsters gjengivelse (§. 183) er den del av recesssteksten, som her er satt i parantes, falt ut, sannsynligvis ved en ombrekkerfeil.

På grunnlag av recessen blir det så i 1541 og 1544 gitt ordninger, som regulerte utmyntingen av nye penger. Den første ordning har ikke høyere nominal enn mark, og fikserer skillingen til 0,54 gr. I 1544 settes daleren (kalt Gyldengroschen) i spissen for systemet, men alle mindre nominaler settes ned i forhold til 1541, skillingen til 0,49 gr. Ingen av ordningene har, til forskjell fra 1524, gullmynt, så overgangen til sølvstandard er også formelt helt klar.

Den daler, som institueres ved ordningen 1544, er – likesom 17 570 dlr. slått i 1537 – av den virkelige full-lødige dalers gehalt 26,05 gr. Otteogforti full-lødige skilling skulle altså egentlig være skilling av finvekt ca. 0,54 gr. Når de holdt bare 0,49 var faren der for at et nytt og høyere skillingstal på daleren skulle utvikle seg; – spesielt hvis det i 1541 var slått så mange fullverdige skilling, at forskjellen forelå som en håndfast virkelighet.

I 1551 kan vi konstatere, at dette har skjedd i Norge. I forbindelse med »den onde mynt» – de norske firhvider – (et kapitel en ikke her kan gå inn på) skriver slottsherren på Akershus, Peder Hansen, 9. mars til Christian III: »... og uti Bergen gjelder en daler 3 mark og 6 skilling, har og Eders Nåde besynderlig skade derav. ...» – I sitt svarbrev nevner kongen overhodet ikke den praksis, som har utviklet seg i Bergen, likesom han forresten heller ikke tar reell stilling til hvideproblemet¹².

Under skipsskatten fra Trondhjems len 1557–59 finner en om skattefisk, som er solgt, at 2 partier har prisen 4 pund for en daler, mens 4 har prisen: 4 Bergensgylden + 2 sk. pr. våg. Skal en her få de oppgitte salgsbeløp til å stemme, må enten daleren regnes til 54 sk. eller Bergensgylden til 10,615 sk. – Det siste er helt usannsynlig. Denne gylden var en regnemynt, som fra midten av 1400 tallet alltid hadde vært regnet til 12 lybske eller danske skilling. Steinnes nevner, at en gylden i en Båhuslenjordebok ca. 1540 betyr 12 skilling. Og så seint som i 1574, altså 2 år etter at Sjuårskrigen rystelser hadde avfødt ny pengeforordning, finner vi både Bergensgylden på 12 skill. og daleren på 54. Det heter da i Axel Gyntersbergs forleningsbrev på Helgeland, at han skal gi 800 gamle daler av landskyld- og tiendeinntekt, av hvert stykke selspekk skal han gi 3 Berg. gld. regnet 4,5 Bergensgylden for 1 gammel daler. ($4,5 \times 12 \text{ sk.} = 54 \text{ sk.} = 1 \text{ gammel dlr.}$)¹³.

¹¹ Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love 4. del, 198 fg.

¹² D.N. XIII, 792. N(orske) R(igs)-R(egistranter) I, 133.

¹³ Norske Lensrekneskapsbøker VI, 333. Nord. Kult. XXX, 133. (Steinnes) N.R.R. II, 105.

På Østlandet kan en derimot ikke konstatere noen avvikende regning. Peder Hansen omtaler ikke slike fenomener i denne landsdel, og Akershusregnskapene 1557–61 har 48 sk. på daleren¹⁴.

En kan av dette slutte, at daleren, den virkelig full-lødige »gamle« daler i Bergenhus og det Trondhjemske har været regnet til 54 sk. fra begynnelsen av 1550 åra, sannsynligvis noe før, og i hvert fall et kvartsekel framover.

Forklaringen på denne regnemåte er sannsynligvis denne:

Myntordningen 1544 med skill. på 0,49 gr gir en daler i skillingsmynt, skillingsdaler, på 23,52 gr, – mens den full-lødige og offisielle var på 26,05 gr. Forskjellen blir 2,53 gr og utregnet i skilling (2,53:0,49) 5 og $\frac{1}{8}$ skilling. Denne forskjell har da ledende handelskretser i Bergen, noen tid etter 1544, lagt til det offisielle skillingstall, og begynt å regne med 54 sk. på daleren. Eller sagt på en annen måte – de har fortolket myntordningen slik, at den foreskrev en full-lødig daler, delt i 54 sk. på 0,48 gr ($0,48 \times 54 = 25,92$).

Denne vurdering av daleren blir da et vitnemål om, hvordan *tyskernes trening i valutaoperasjoner* straks brakte en temmelig adekvat reaksjon overfor ordningen av 1544 på *Vestlandet* med det trondhjemske i kjølvannet.

At daleren i Bergenhusregnskapene 1566–67 regnes til 54 sk., har lenge vært kjent, og sannsynligvis oftest vært oppfattet som en virkning av Sjuårskrigen. Danske regnskaper viser nemlig lignende skillingstall. Roskilde domkirke setter 1567 Joachimsdaleren, »en gammel daler«, til 3 mark 8 skilling. I samme år heter det i Helsingør kemnerregnskap: »Fordi byen ikke hadde daler uti forråd, måtte jeg (kemneren) veksle og for hver daler gi i rund mynt 3 mark 4 skill.«. Neste år må de av byens borgere, som ikke kan betale skatt i daler, gi 3 mark 8 sk. »i mønt«. Og etter samme kurs betaler byen selv skatt 1571. I et rentemesterregnskap av 1570 settes en gammel daler lik 60 skilling. Den 16. juni 1572 kommer forordning om, at daleren nå skal regnes til 4 mark (64 sk.)¹⁵.

Som nevnt, har en vel tidligere stort sett gått ut fra, at det i hele fellesmonarkiet ble regnet 48 sk. på daleren til Sjuårskrigens tid. Dette har altså ikke vært tilfellet på *Vestlandet*, hvor undervurderingen av skillingen med $\frac{1}{8}$ av den offisielle verdi var i gang i begynnelsen av 1550 årene.

Og skillingstallet 54 i Bergenhus 1566–67 er *ingen virkning av Sjuårskrigen*, men en eldre regnemåte, som sannsynligvis skyldes tyskernes skillingsvurdering.

Til avslutning kan en nevne, at Bergenhus gikk sine egne veier også i andre verdispørsmål.

Om innføringen av kølnervekten sier Steinnes (Nord. Kult. XXX, 88 fg.):

¹⁴ F. eks. Norske Lensregnskapsbøker I, 5 og II, 7, 237.

¹⁵ Scharling: Pengenes synkende Værdi, s. 23. D. Mag. 3. R. II, 228. J. Wilcke: Den nordiske Syvaarskrigs Indflydelse paa Frederik II.s Møntvæsen. Daler, Mark og Kroner 1481–1914. (Kbh. 1931) s. 72.

»Heller ikkje påbodet frå 1514 um å vega gull og sylv med kølnsk vekt førde fram. Det er tale um norsk sylvvekt mange gonger etter den tid. Men då påbodet vart oppattteke i 1541, er det likt til at den kølnske sylvvekti på eit tjug år trengde igjenom«. Med dette stemmer et brev vi har fra 1557. Det er Christoffer Valkendorf, som skriver til Christian III og forteller, at en dom er falt, hvorved varer, som er solgt med norsk alen og vekt, kjennes rettelig beslaglagt. Sjellandsk alen og kølnsk vekt holdes nå nøye ved makt i Norge, unntatt Bergenhus len. Borgerne her sier, at de må bruke norsk alen og vekt på grunn av tyskerne, som ikke vil vite av annen alen og vekt. Men almuen og bøndene vil helst ha kølnsk vekt til veining av sølv, for når »almuen skal ha noe sølv, enten av de tyske eller av borgerne, da tar de det like dyrt (likeverdige. E.E.) inn med norsk vekt, og når de gir det ut igjen, må de gi det ut med kølnsk vekt«. Han ber om kongens avgjerd, og erklærer at sjellandsk alen og kølnsk vekt lett kan innføres i lenet¹⁶.

Foruten at dette brevet skisserer den kølnske vekts stilling, er det jo også høyst illustrerende for forretningsmetodene overfor bøndene, når det gjaldt selve pengevaren, sølvet.

¹⁶ D.N. XVI, 822.

KONKLUSJON

Som en sammenfatning av det stoff som her er behandlet, lar det seg gjøre på grunnlag av det hittil observerte trykte og utrykte kjeldemateriale å oppstille en oversikt som viser forskjellen mellom myntordningenes skillingstall på gylden (daler) og den faktiske regning. Uttrykket »gullstandard« betyr teoretisk gullstandard.

Det offisielle og det faktiske skillingstall på gylden (daler) i Norge 1513–1561.

Gullstandard. Ordning 1513. 1 gld. = 32 sk. Ikke brukt i norske regnskaper – men i skatt pålagt 3. sept. 1524.

– Ordning 1515. 1 gld. = 24 sk. Ikke brukt hverken i regnskaper eller ved skatteutskrivning. Faktisk regning 1518–1522: 1 gld. = 40 sk.

– Ordning 1524. 1 gld. = 40 sk. Faktisk regning allerede fra 1523 1 gld. = 48 sk. Brukt ved *inndriving* av skatt 1525 og ved *utskrivning* av skatt 1528, og i regnskaper 1531–1533.

Sølvstandard. Ordninger 1541 (mark) og 1544 (daler). 1 dlr. = 48 sk. Faktisk regning til 1561. Østlandet: 1 dlr. = 48 sk. Faktisk regning ca. 1550–1561. Vestl. og det Trondhjemske: 1 dlr. = 54 sk.

Utenfor denne oversikt står da »den onde mynt« – de norske firhvider, som en ikke her kan behandle utførlig. En skal bare nevne, at vi har kjeldeutsagn som viser, at denne mynt i 1530 åra har vært regnet som dårlig betalingsmiddel, og fra ca. 1540 må den ha gått for sitt halve pålydende. Om en f.eks. i Bergen i slutten av 1540 åra skulle ut med »en gammel dalers« verdi og betalte i norske 4-hvids-

stykker, så ble regningen denne: 1 dlr. = 54 sk. à 3 hvid = 162 hvid. Hvis 4-hvids-stykkene hadde gått til full verdi, ville en ha sloppet med $162:4 = 40,5$ stkr. Men da de gikk for bare halvparten av pålydende, måtte innehaveren av 4 hvider ut med 81 slike for å dekke fordringen. Daleren i småmynt kom da til å inneholde 324 hvid i stedet for myntordningsdalerens 144. Forskjellen (324-144) 180 hvid gir utregnet i sk. à 3 hvid 60 sk., og »firhvidsdaleren« ble på 108 skilling.

Norsk daler 1546.

SUMMARY

Einar Eriksen: The First Norwegian Skilling Numbers to the Daler – together with a Survey of the Gold Coin Ordinances.

The author holds the opinion that Norwegian and Danish numismatics to a somewhat greater extent than now ought to consult the money theory of political economy and critical investigation of the sources of money history when examining numismatic material proper. By such a combined method new results may be achieved; results which perhaps may be of interest to the money history of the two countries which were linked closely together for so many past centuries.

The Money Ordinance of 1544 introduced the Daler of 48 skillings of 3 hvid in Denmark-Norway. From that year up to the Seven Years War (1563-1570) both Danish and Norwegian numismatics and historiography have hitherto reckoned 48 sk. per dlr. A minute investigation of the sources has, however, shown that the western and northern parts of Norway reckoned 54 sk. per dlr. from 1551 and, very likely, from an earlier unknown date. This reckoning, in the author's opinion, was developed by the German merchants in Bergen as a countermove against the skilling of 1544 which, compared with the real *dalerskilling* of full silver weight, was debased by 0.05 grammes.

In order to furnish this result with a background, the author gives a survey of the first three historically known Money Ordinances of Denmark, – Norway 1513, – ?, – 1524. They were all formally based on gold as the standard and had Gylden as the main unit.

After a definition of what a Money Ordinance really is in the author's opinion, and after a study of the text of the first two ordinances and the text of a royal *Retterbot* (Amendment to Law) issued in Oslo on the 3rd of August 1514, – the following conclusions are drawn: 1) For reasons stated in the money theory of

polit. econ. the second M. O. (1 gld. = 24 sk.) could not take effect before August 1515, which must be the earliest date of it. 2) The dating of the second ordinance, namely the summer of 1514, and the theory of a *third ordinance of 1515*, cannot claim the same validity as hitherto – for reasons mentioned in 1) and because the Retterbot is not a real Money Ordinance.

In this survey the author also shows that the ordinances do not function as regulators of the value of the coins; actually, they merely sum up debasement that has already taken place. In the second decade of the century we have the paradoxical situation that a new debasement, leading up to the ordinance of 1544, is already in full swing *before* the ordinance of 1524 has summed up earlier debasement traceable from 1518. Further, it is shown how the goldsmiths are the controllers and profiteers of the royal debasement of the coins. When the money was debased, the king for political reasons did not correspondingly alter the amount of taxes, but actually he ordered his officials to try to get compensation when collecting the taxes, so having regard to this circumstance the Danish government officials in Norway ought to be regarded with a more understanding eye than before.

In his treatise the author has built on the comprehensive and elucidating investigations made by C. I. Schive, Georg Galster, and Hans Holst. The leader of the Norwegian Public Records Office, Asgaut Steinnes, has kindly called the author's attention to an unprinted document of 1525.